
„CRNOGORSKA ELITA“ U LOGORU KARLSTEIN (1916-1918)

Željko Karaula

Based on the sources from Austrian archives, newspapers and literature, the author gives an account of the situation in Montenegro after its capitulation in January 1916 and measures of the Austro-Hungarian military authorities after they began having suspicions about the rebellion of Montenegrin people against the occupier. The focus of this paper is on the internment of the Montenegrin elite at the camp/castle in Karlstein during the period from 1916 until the end of 1918, everyday life in the camp and the political disintegration of prisoners in two fractions: the supporters of unification with the Kingdom of Serbia and supporters of Montenegrin independence and the Petrović-Njegoš royal dynasty. At the time, one of the leading advocates of the unification of Montenegro with the Kingdom of Serbia was Dr Sekula Drljević, former minister and people's representative.

Kraljevina Crna Gora sa strepnjom je krajem 1915. promatrala slom Kraljevine Srbije i povlačenje srpske vojske prema Crnoj Gori i Albaniji.¹ Napredovanje Centralnih sila na istoku i Balkanskom poluotoku činilo se nezaustavljivim. Linija fronta na zapadnom bojištu pretvorila se u krvavi bedem preko kojega

¹ Rad je dio znanstvenog projekta *Sekula Drljević – kvisling ili otac nacije* koji financijski pokriva Zajednica Crnogoraca u Hrvatskoj.

nijedna strana nije mogla proći. Talijanska vojska je iskrvarila u četiri neuspješne ofanzive na sočanskoj fronti, a Saveznici su doživjeli veliki poraz i sramotu u Galipoljskoj bitci. Uslijed nestašice osnovnih materijala velika ruska vojska je iznemogla, te više nije imala snage ozbiljnije se suprotstaviti njemačkim i austrougarskim jednicama. Klimaks svemu tome bila je odluka Kraljevine Bugarske da se priključi Centralnim silama, što je i kumovalo brzom vojničkom slomu Srbije.²

Vojni pohod austrougarske vojske protiv Crne Gore u siječnju 1916. godine rezultirao je potpunom okupacijom zemlje. Ministri koji su ostali u zemlji, uz suglasnost serdara Vukotića i knjaza Mirka (sina Kralja Nikole I. Petrovića), donijeli su 21. siječnja 1916. odluku o raspuštanju vojske. Na Cetinju su 25. siječnja 1916. potpisane Odredbe o polaganju oružja. Kraljevina Crna Gora je ostala u statusu zaraćene strane (poput druge dvije okupirane kraljevine, Belgije i Srbije), jer je kralj Nikola odbio da izda punomoćje „krunjoj Vladi“ u domovini da potpiše ugovor o miru. Više od mjesec dana trajalo je okljevanje Austrougarske da se uvede okupaciona uprava, jer je Beč očekivao da će se sklopiti separatan mir.³ U međuvremenu je civilnu vlast držala „krunja vlada“ od tri ministra koji su poslije odlaska kralja Nikole preuzeli vlast i pregovarali o primirju. S obzirom da ta „vlada“ nije mogla potpisati ugovor o miru, jer nije za to imala punomoć kralja Nikole, posljedično tome je 26. veljače 1916. godine osnovana kraljevsko-carska generalna vojna uprava, odnosno vojna okupaciona uprava nalik onoj u Srbiji. Vrhovno vojno

² David, STEVENSON, 1914-1918. *Povijest Velikog rata*, Fraktura, Zagreb, 2014. Detaljnije o političkim planovima zaraćenih strana u: Andrej, MITROVIĆ, „Ratni ciljevi Centralnih sila i jugoslovensko pitanje 1914-1918.“, *Jugoslavenski historijski časopis*, br. 1-2, 1976, 93-128.

³ Dušan. D. VUKSAN, Potonji dani samostalnosti Crne Gore, *Matica*, br. 63, 2015, 181-245.

zapovjedništvo (guvernerstvo) postalo je glavno upravno tijelo u zakonodavstvu i najviša vodeća i nadzorna ustanova za čitavo sudstvo i upravu. Izvršnu je vlast imao, te bio glavna najviša instanca za donošenje odluka za civilnu upravu od tada, glavni guverner maršal poručnik Victor Weber von Webenau, sa sjedištem na Cetinju.⁴

Pokušaj ustanka u Crnoj Gori i internacija „crnogorske elite“ u logor Karlstein

Međutim, uskoro se u zemlji pojavio komitski otpor protiv austrougarskih trupa. On je u početku bio prilično neorganiziran, što je bila posljedica nedlučnosti crnogorske političke i vojne elite da se odluči na takav potez. U određenom uskom dijelu intelektualaca i političara, te vojne elite, vođeni su razgovori o ustanku a među njima su se isticali ministar vojni Radomir Vešović, Marko Radulović, Nikola Škerović i dr. Eksplozija u lipnju 1916. godine u arsenalu glavnog grada države, Cetinju, koji je bio i sjedište austrijske vojne uprave, trebala je dati signal za opći ustanak protiv austrijske okupacijske vojske. Bivši crnogorski ministar rata general Radomir Vešović zajedno s još nekim crnogorskim časnicima bio je na vrhu pripreme ustanka koji je austrijska obavještajna služba pravovremeno razotkrila.⁵ Naime, pripreme za ustanak su u krugu generala Vešović već duže trajale te je 13. svibnja 1916. godine već

⁴ Novica, RAKOČEVIĆ, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu 1914-1918*, Istorijski institut Titograd, Cetinje, 1969, 199-232, Živko, M. ANDRIJAŠEVIĆ, Šerbo, RASTODER, *Istorija Crne Gore*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, 289, Die Kaiserfeier in Cetinje, *Cetinjer Zeitung*, br. 2, 20. VIII. 1916, 2.

⁵ Max, RONGE, *Kriegs und industrie Spionage*, Amalthea-Verlag: Zurich-Leipzig-Wien, 1930, 244.

bila i pripremljena „Proklamacija crnogorskom narodu na ustanak i oslobođenje“, a sam ustanak je bio povezan sa potencijalnom ofanzivom sila Antante na Solunskom bojištu.⁶ Prema Rakočeviću: „Vešović je težio da se stavi na čelo oružanog ustanka i da oslobođenjem zemlje opere tešku ljagu nanесenu kapitulacijom Crnoj Gori i njemu kao ministru vojnom.“⁷

Zbog toga je, da bi u početku onemogućio bilo kakav ustanički pokret i bunu, glavni guverner Weber von Webenau donio odluku o internaciji generala Vešovića i još oko 30-40 osoba za koje se sumnjalo da su s njime u vezi. Nakon toga je generalu Vešoviću poslan austrijski časnik poručnik Adolf Peher koji je od njega zatražio da u roku od 24 sata napusti Crnu Goru i preseli se u Austriju. Časnika Pehara su, međutim, ubili Vešović i dvojica njegove braće na putu prema mjestu gdje je bio parkiran automobil, pri čemu je jedan austrijski vojnik iz pratnje uspio pobjeći.⁸ Nakon toga su Vešović i njegova braća pobjegli u planine. Slijedeći primjer Vešovića i mnogi drugi ugledni pojedinci su izbjegli u šumu. Potrebno je reći da pripreme ustanka nisu bile baš opće prihvaćene u redovima crnogorskih elita, među kojima je čak veći dio vjerovao da bilo kakav otpor austrougarskim vlastima donosi propast crnogorskom narodu. Prema određenim neposrednim izvorima i ugledni bivši ministar i narodni zastupnik Sekula Drljević je odbijao bilo kakvo pomišljanje na ustanak „jer ćemo narod upropastiti“.⁹

Nakon toga je glavni vojni guverner maršal Weber von Webenau bivšem crnogorskom ministru rata Vešoviću 17. lipnja

⁶ Radomir, VEŠOVIĆ, *Memoari (Autobiografija. Dnevnic. Besjede. Suđenja. Pisma)*, Unireks: Podgorica, 2005, 179-183.

⁷ RAKOČEVIĆ, n. dj, 301.

⁸ O nekoliko verzija toga događaja vidi: VEŠOVIĆ, n. dj, 330-332, RAKOČEVIĆ, n. dj, 315.

⁹ RAKOČEVIĆ, n. dj, 318. Prema memoarima pukovnika Mira Božovića *Stara Crna Gora uopšte protivila se akciji*.

1916. godine dao rok od pet dana da se javi austrijskoj vojnoj upravi. Zaprijetio je smaknućem njegovog oca i (trećeg) brata ako ne ispuni ovaj zahtjev. Za Vešovićem i njegovom braćom izdana je tjeralica, određeno je 50.000 kruna nagrade za njegovo hvatanje, te su poduzete mjere odmazde prema stanovnicima okruga Kolašin, iz kojeg potiče pleme Vasojevića kojemu su pripadali Vešovići. Međutim, Vešović je ostao u planinama, njegov brat je nakon isteka ultimatumata predan krvniku, a otac na kraju pomilovan.¹⁰ Nakon toga Vrhovno vojno zapovjedništvo naredilo je uhićenje i internaciju tisuće osoba u Crnoj Gori kao mjeru odmazde. Među njima su bili politički sumnjivi crnogorski uglednici i gotovo svi časnici. Npr. mitropolit Mitrofan, nikšićki episkop Kiril, bivši ministar vanjskih poslova Gavro Vuković, bivši ministar Filip Jorgović, maršal dvora Jorgović, vojvoda Ilija Plamenac i Mašo Đurović, koji su već bili u dubokoj starosti. Na mjestimični komitski otpor uslijedile su daljnje represalije, strijeljanja talaca, nametanje kontribucija u područjima gdje se osjećala komitska aktivnost, masovna interniranja i druge mjere. Prema Andrijaševiću i Rastoderu samo u cetinjskom, podgoričkom, kolašinskom i nikšićkom okrugu zbog komitske aktivnosti strijeljano je oko 500 osoba.¹¹ Osim mjera za internaciju „svih sposobnih za nošenje oružja“ npr. okrug kolašinski je kažnjen, zbog ubojstva časnika, koje je napravio Vešović, sa 150.000 kruna. Dio te svote je namiren pretresom Vešovićeve kuće, kada je pronađeno 20.000 franaka u zlatu. To su očigledno bila sredstva koja je Vešović spominjao za potrebe planiranog ustanka, a koja su uzeta iz Ministarstva obrane prije kapitulacije. Austrijske vlasti su smatrale da je sprovođenje takve mjere nužno da bi se osigurala sigurnost austrougarskih

¹⁰ RAKOČEVIĆ, n. dj, 321, VEŠOVIĆ, n. dj, 334-335. U Vešovićevim memoarima vidi i sliku obješenog generalovog brata Veljka Vešovića.

¹¹ ANDRIJAŠEVIĆ, RASTODER, n. dj, 290.

vlasti u pokorenoj Crnoj Gori. Plan generala Webera u cijelosti je izvršen, pri čemu je austrijska komanda bila posve sigurna da pod tim uvjetima neće i ne može doći do nekog ustanka ili nemira. Sve osobe koje su na neki način bile u vezi s Vešovićem, bile su internirane. Svi su trebali biti internirani u unutrašnjost Monarhije. Internirani su svi bivši ministri, visoki činovnici i skoro svi narodni zastupnici, političari i ljudi od ugleda. Kasnije su uslijedile i internacije crnogorskih građana i seljaka u razne logore za internaciju u dubini Monarhije tako da je u logorima Nežider, (Boldogasszony) Boldogason, Neđmeđer, (Karlstein) Karlštajn do 1918. godine bilo internirano oko 15.000 crnogorskih časnika, intelektualaca i građana.¹² Zanimljivo je da se predstavnik austrougarskog Ministarstva vanjskih poslova Eduard Otto, nije slagao s namjerama generala Webera. Otto je, preko svojih kanala u Ministarstvu vanjskih poslova, tražio da se internacija ne sprovede u onim razmjerima kako je to zamišljao Weber. Iako je Ministarstvo prihvatilo njegove prijedloge, konačna instanca, Austrougarska Vrhovna komanda, je u cijelosti podržala sve mjere generala Webera.

Prvi Crnogorci su u Drosendorf stigli 18. lipnja 1916. godine, otkud su dalje otpremljeni u Waidhofen u za njih uređenu stanicu za konfinaciju. Generali i ministri, među njima ministar trgovine Jovan Popović i bivši ministar, general Janko Vukotić, koji je bio u srodstvu s crnogorskom kraljevskom kućom, bili su prvi koji su smješteni u Waidhofenu.¹³ Dana 23. lipnja 1916. godine stigao je još jedan transport iz Herceg Novog sa 82 crnogorska „uglednika“ u Drosendorf u stanicu za preuzimanje i pritvor. U

¹² RAKOČEVIĆ, n. dj, 326-328. Uključujući i ljude na prinudnom radu u Albaniji i crnogorskom primorju.

¹³ Niederösterreichischen Landesarchiv (NÖLA), Pras, Darin: Izvješće BH W Th Z. 25-D od 20. lipnja 1916.

njoj su u tom trenutku bili smješteni izbjeglice, te se za 82 Crnogorca morao pronaći drugi smještaj.¹⁴

Kako ih je Vrhovno vojno zapovjedništvo smatralo „elementima opasnim za državu“, konfinacija kao slobodniji način zadržavanja osobe, nije dolazila u obzir. Stoga su morali biti internirani u neki logor ili stanicu. Izbor kotarskog satnika pao je na dvorac Karlstein, koji je iz toga razloga djelomično ispražnjen već u noći 23. na 24. lipnja 1916. godine. Tog je dana u Karlstein dopremljeno 70 Crnogoraca, 10 je dopremljeno u Waidhofen u konfinaciju, a dvojica su internirana u Großau. Istog je dana u Drosendorf stigao još jedan transport iz Mitrovice prema naredbi odjela 10 Ministarstva rata. Među njima se nalazio i Hasim-beg Mahmud Begović, 25-godišnjak iz Ipeka, major ordonancije crnogorskog kralja, a na kraju Kraljevića Mirka.¹⁵ Kako je Ministarstvo rata u Beču namjeravalo internirati i Crnogorce koji su se nalazili u Waidhofenu, a dvorac Karlstein je bio prikladan za cca. 120 osoba, KÜA je naredila trenutnu evakuaciju ovog mjesta za internaciju samo za crnogorsku elitu. Prema zapisniku knjige primljenih u dvorcu Karlstein zabilježen je pod brojem 9526 dr. Sekula Drljević dana 28. lipnja 1916. ministar financija, rođen 1884. pod statusom I. klasa. Zanimljivo, desetak dana prije u internaciju na istom mjesto primljen je njegov stariji brat Janko Drljević, odvjetnik, koji je, kako piše u zapisniku, pušten iz logora 3. ožujka 1918. godine.¹⁶

¹⁴ NÖLA, Pras, P, Zl, 4.304 VIIIa Sa ex 1916. Izvješće o smještaju visokih crnogorskih osoba u Drosendorfu.

¹⁵ Isto.

¹⁶ NÖLA, NÖ Statthaltereii, Präsidium P, Eingangsbücher, Nachschlagebücher und Akten für die Jahre 1914–1918. Lager Karlstein ein Index mit den Namen der Internierten.

U prvo vrijeme internirani Crnogorci su se potužili na svoj položaj generalnoj vojnoj upravi u Crnoj Gori i nadležnom kotarskom satniku. Na to se je obratio kotarski satnik Bosizio u dopisu od 24. lipnja 1916. godine KÜA i u njemu je opisao trenutni položaj interniranih i poduzete mjere. Kotarski satnik je od Kriegsüberwachungsamta (KÜA) (Ured za ratni nadzor) zatražio konfinaciju svih onih za koje se nije moglo dokazati sudjelovanje u antiaustrijskoj akciji bivšeg crnogorskog ministra rata Vešovića. Također su obitelji Crnogoraca koje su bile bez financijskih sredstava, a nisu počinile kažnjivo djelo, trebale dobiti pomoć. Za sve ostale osobe internirane u Karlsteinu tražio je uvođenje „strove konfinacije“, koju je KÜA 10. rujna 1916. konačno i dopustio.¹⁷

To je značilo da su Crnogorci morali stanovati i objedovati u dvorcu. Inače su se od 8 sati ujutro do 12 sati, te od 1 sat poslijepodne do zalaska sunca smjeli slobodno kretati po mjestu i izvan njega, unutar područja posebno označenog natpisima. Internirani su smjeli koristiti i gostionice u mjestu.¹⁸ Nakon uvođenja „strove konfinacije“ u Karlsteinu, kako napominje gradska uprava, više nije bilo pritužbi Crnogoraca. Visina sredstava za prehranu Crnogoraca određena je po naredbi generalne vojne uprave Crne Gore kotarskoj satniji prema posebnom ključu, sukladno socijalnoj poziciji interniranih. Visina troškova za prehranu najviše skupine iznosila je četiri krune, druge skupine tri krune, dok su ostali, kao i svi ostali internirani stranci, imali pravo na jednu krunu.¹⁹

¹⁷ Kriegs Archiv Wien (dalje KAW), KÜA, 81.836, 10. IX. 1916.

¹⁸ KAW, KÜA 84.003, 28. IX. 1916. Podaci su djelomično preuzeti i iz disertacije: Reinhard Mundschtütz, *Internierung im Waldviertel. Die Internierungslager und -stationen der BH Waidhofen an der Thaya 1914 – 1918*, Wien, 2002. (Wien, Dissertation, 2002). Zahvaljujem mag. Elisabeth Loinig iz NÖ Landesregierung što mi je poslala dio disertacije što se odnosi na logor Karlstein.

¹⁹ KAW, KÜA 74.857 SA, 19. X. 1917. Izvješće Peter Lompar.

Drljević u vojničkoj uniformi u internaciji u Karlsteinu (prvi slijeva)
(KAW, Fototeka)

Prema zapisima komandira Marka Vučerakovića, koji je bio teškim uvjetima u logoru Boldogasszony, gdje je gotovo umro od gladi: „Život u Karlštajnu bijaše veoma lijep, mjesto lijepo i zdravo, a naučenu se ne oskudijeva. (...) Zimsko doba ovđe u Karlštajnu bijaše veoma nesnosno, šnjegovi i velike smrzlice, a drva za ogrijev davahu vrlo malo. Proljeće, ljeto i jesen ovđe bijaše lijepo, u neposrednoj blizini nalazahu se šume u kojima se po cio dan nalazasmo. (...) Veći dio svoga vremena provodili smo u šetnji i razgovorima o svršetku rata. Sa strane nam neprestano dolazaše hrana i odjeća, ustanovili bijasmo odbor za diobu svega onoga što nam dolazaše sa strane. Odbor je bio od 4 člana kome sam ja pripadao. Sa strane životnih namirnica odjeće i obuće bili smo zadovoljni, jer smo sve to dobivali iz inostranstva. Veza sa inostranstvom bila je veoma slaba, a i to što bijaše odnosaše se na pošiljkama životnih namirnica.²⁰ Još jedan internirac Vukašin Božović u svom dnevniku opisuje svakidašnju rutinu među zatvorenicima: „Kava se je servirala u sedam sati ujutro svaki dan, dok su u osam sati sobe čišćene od strane stražara. Zatvorenici su plaćali ovu

²⁰ Jasmina, RASTODER, Šerbo, RASTODER, Memoarsko-dnevnički zapisi Marka Vučerakovića, *Crnogorski anali*, br. 7-8, 2014, 59.

uslugu. Zatim su zatvorenici kretali prema svojim uobičajenim radnim mjestima.“²¹

Ukupno je nakon spriječenog ustanka u Crnoj Gori u lipnju i srpnju 1916. predviđeno cca. 2.500 crnogorskih državljana za internaciju u logor za ratne zarobljenike Boldogasszony (Frauenkirchen un današnjem Gradišću), od kojih je do kraja 1916. godine svako malo nekolicina, ovisno o prostoru, premješšana u Karlstein, te kasnije (1917-1918.) u Großau. Tako je nekoliko „socijalno više rangiranih“ Crnogoraca premješteno iz Boldogasszonya u Karlstein 11. kolovoza, 18. rujna i 12. studenog 1916. godine. Daljnjih dvanaest je premješteno 29. listopada 1916. u konfinacijsku stanicu u Waidhofen, među njima i tri kraljeva rođaka.²²

U Ratnom nadzornom uredu se očito kratkoročno razmišljalo i o uređenju nove stanice za internaciju Crnogoraca. Okružni satnik Bosizio je trebao pronaći prikladan objekt. Njegov je izbor pao na dvorac Wilberg u Messern (BH Horn) u vlasništvu benediktinskog samostana Altenburg, udaljen 25 km od Waidhofena, ali se kasnije odustalo od ove lokacije. Bosizio je naveo da troškovi za potrebnu adaptaciju prostora u svrhu smještaja 400 interniranih iznose 30.000 kruna. Izračunao je da za kompletnu adaptaciju zgrade treba deset tjedana. KŪA je, međutim, odustala od ove namjene.

Pismena pritužba crnogorskog generala najvišeg ranga, serdara Janka Vukotića generalnom vojnom guverneru Crne Gore o lošem smještaju, ophođenju, prehrani, cenzuri pisama, uslužnom osoblju itd, interniranih, dovela je do toga da je civilni zemaljski komesar Crne Gore, dvorski savjetnik barun von

²¹ Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore (AIICG), Zbirka br. 14, Vukašin Božović, Druženje i razgovor dva stara Crnogorca 1917. i 1918. godine u internaciji u Karlštajnu, str. 6-13.

²² NÖLA, Pras, P, ZI. 4.304 VIIIa SA ex 1916.

Sternbach, 22. siječnja 1917. godine obišao stanicu za internaciju. On je, zajedno s predstavnicima KÜA i BH Waidhofen, koji su ga pratili, ustvrdio da je pritužba „u svakom pogledu pretjerana“. Ipak je pritužba dovela do zamjene uslužnog osoblja drugim interniranim te do pokušaja skraćivanja cenzure pisama organizacijskim promjenama.²³ Zamolba Crnogoraca za doznaku njihove plaće u stanicu za internaciju ili za drugu državnu potporu, koja im je do sada bila uskraćena, za mnoge od njih je uskoro ispunjena.

Na temelju „najviše naredbe“ cara Karla I. od 29. siječnja 1917. godine odobreno je crnogorskim časnicima koji su ratni zarobljenici Monarhije ili internirani (konfinirani) od 1. 4. 1917. novčana naknada. Časniku ranga bojnika od toga je dana Ministarstvo rata doznačilo npr. 150 kruna, poručniku 100 kruna. Stupnjevano po rangu dobili su još mjesečne naknade za svoje obitelji. Da se u Karlsteinu općenito živjelo puno bolje za razliku od ostalih logora gdje su bili internirani drugi crnogorski časnici i civili svjedoči u svojim zapisima Miro Božović: „Samo izvjesna grupa Crnogoraca internirana u Karlštajn u donjoj Austriji živjela je nešto bolje, ali tu je srećniji od nas mogao doći.“²⁴

Od 9. lipnja 1917. godine dodatnom je odlukom Ministarstva rata proširen krug primatelja novčane naknade na internirane i konfinirane crnogorske državne činovnike. Od 1. lipnja 1917. dobivali su mjesečno 90 kruna po osobi, te dodatnih 30 kruna mjesečne potpore za svoje obitelji. Početkom lipnja 1917. godine u BH Waidhofen bilo je ukupno 175 interniranih muškaraca, 10 žena i 3 djece iz Crne Gore. Većina ih je živjela u Karlsteinu, sedamnaest u Drosendorfu, jedan u Illmau i deset ih je bilo konfinirano

²³ KAW, KÜA 97.534, 15. III. 1917. Izvješće o stanju u internacijskom logoru Karlstein.

²⁴ Miro, BOŽOVIĆ, Pad Lovćena i slom Crne Gore 1916, *Matica*, br. 62, 2015, 565.

u Waidhofenu.²⁵ Ako se izuzmu premještaji i otpuštanja kojih je po naredbi generalne vojne uprave u Crnoj Gori bilo sve do kraja rata, njihov je broj u Karlsteinu do ukidanja logora ostao relativno konstantan (između 120 i 150). Broj Crnogoraca smještenih u stanicama BH Waidhofen povećao se tek 1918. godine, kada su prazne stanice za internaciju u Großau u siječnju 1918. popunjene crnogorskim državljanima. U ožujku 1918. trebalo je u Drosendorf biti primljeno do 150 crnogorskih obitelji, koje su bile pod sumnjom da su u svojoj domovini podupirale „djelovanje bandi“. No, to je izostalo.

Političke borbe u logoru Karlstein (1916.-1918.)

Epicentar političke aktivnosti odvijao se u logoru Karlstein gdje je bilo pritvoreno mnogo bivših ministara, članova Narodne skupštine i visokopozicioniranih časnika poražene crnogorske vojske. Internirani Crnogorci, su prema Škeroviću, osim samog zatočeništva i nevolja koje je ono donosilo, bili pritisnuti i jednom posebnom „duševnom mukom koja je bila u vezi sa vojničkim slomom Crne Gore. U nizu patnja duševnih i fizičkih to je svakako bila najteža, najmučnija...“.²⁶ Postojala je odlučna riješenost da se u pogodnom trenutku potraži i nađe i po zaslugi kazni krivac za kapitulaciju Crne Gore i za sva poniženja koja su s tom kapitulacijom došla.

Do kraja 1917. godine dnevne političke rasprave i neslaganja među zatvorenicima pretvorila su se u žestoke debate koje su ponekad završavale sukobom šakama između suprotnih strana. Jedan dio interniraca krivio je kralja Nikolu za „sramnu kapitulaciju Crne

²⁵ NÖLA, Pras, P. ZI 384 Ixa SA ex 1917. Izvješće o brojčanom stanju interniranih Crnogoraca u Weidhofenu an der Thaya na dan 1. lipnja 1917. godine.

²⁶ Nikola, ŠKEROVIĆ, Ideja ujedinjenja kod Crnogoraca u zarobljeničkim logorima 1916-1918, *Zapisi*, god. V, knjiga VIII, 1931, 285.

Gore“ i titulirao ga kao izdajnika svesrpske stvari i jugoslavenskog ujedinjenja. U konačnici mnogima je bilo jasno da nije bilo moguće ujedinjenje i opstanak dinastije Petrovića. Jedan od interniraca u Karlsteinu dr. Nikola Škerović, inače pristaša ujedinjenja, je to stanje „ili-ili“ ovako opisao: „Ko je bio za opstanak kralja Nikole i njegove dinastije bio je protiv ujedinjenja srpskog naroda, odnosno protiv ujedinjenja Jugoslavena. S druge strane: ko je bio protiv Petrović-Njegoš dinastije bio je i protiv samostalne Crne Gore. Dolazilo je do oštih sukoba“.²⁷

Pitanje ujedinjenja Srbije i Crne Gore u prvoj godini emigracije uglavnom se svodilo na to kako zaobići dinastiju Petrovića i ići na stvaranje ujedinjene srpske države bez ikakvih gradica i to prije jugoslavenskog ujedinjenja.

Naime, Srbija je željela da se ojača Crnom Gorom i da kao takva uđe u razgovore s predstavnicima Jugoslavenskog odbora u Londonu, odnosno Hrvatima i Slovencima.²⁸

I pristaše i protivnici kralja Nikole počeli su lobirati svoje drugove zatvorenike pisanjem izjava i predstavi za ili protiv bivšeg monarha. Smrt Nikolinog sina, princa Mirka, koji je umro u sanatoriju u predgrađu Beča (2. III. 1918), bio je ključni događaj koji je konačno podijelio crnogorske ratne zatvorenike u dva neprijateljska tabora.

Jedan od zatočenika u Karlsteinu Lazar Brkić piše: „Borba oko ujedinjenja Crne Gore i Srbije počela se naročito razvijati i poprimati oštrije oblike u martu 1918, upravo poslije smrti Knjaza Mirka.“²⁹ Zagovornici kralja Nikole pokušali su

²⁷ ŠKEROVIĆ, n. dj, 287.

²⁸ Bogumil, HRABAK, Crna Gora i inicijative za federalističko ujedinjenje sa Srbijom i ostalim jugoslovenskim zemljama (1914-1918.), *Stvaranje Jugoslovenske države 1918*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1983, 397.

²⁹ Lazar, BRKIĆ, Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima, *Slobodna misao*, br. 27, 23. VII. 1939, 4.

Broj	Ime	Spol	Rođ. mjesto	God. umr.	God. rođ.	Zam. u	Prim. u	Ameski	Anmerk.
1991	Boduchinski	muškarac	Katun	R.P.	1881	1881	1881	1881	
1992	Brickar	muškarac	Rim	R.	1882	1882	1882	1882	
1993	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
1994	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
1995	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
1996	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
1997	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
1998	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
1999	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2000	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2001	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2002	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2003	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2004	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2005	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2006	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2007	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2008	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2009	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2010	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2011	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2012	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2013	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2014	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2015	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2016	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2017	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2018	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2019	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2020	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2021	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2022	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2023	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2024	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2025	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2026	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2027	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2028	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2029	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2030	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2031	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2032	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2033	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2034	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2035	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2036	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2037	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2038	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2039	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2040	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2041	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2042	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2043	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2044	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2045	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2046	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2047	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2048	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2049	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	
2050	Čučur	muškarac	Katun	''	1885	1885	1885	1885	

Index aus dem Lager Karlstein (vidi dr. Drljević pod brojem 9526.)
(NÖLA, 1916-1918)

iskoristiti tu prigodu u političke svrhe i predložili da delegacija zatvorenika bude nazočna na njegovu pogrebu. Austrougarske vlasti odbile su udovoljiti tom zahtjevu. Drugi prijedlog bio je poslati pismo sućuti kralju Nikoli, i zatvorenici u Karlsteinu su organizirali nekoliko sastanaka kako bi sastavili pismo i prikupili potpise. Zbog toga su organizirane dvije konferencije u „trpezariji zamka“ i izabran odbor pod vodstvom bivšeg vojnog ministra Iva Đurovića. Taj odbor trebao je uobličiti zaključke konferencija. Mnogi zatvorenici protivili su se određenim frazama u pismu argumentirajući to time da se stanoviti izrazi mogu protumačiti kao obećanje odanosti kralju. Samo su 62 od 123 zatvorenika u Karlsteinu potpisala pismo, dakle 62 potpisa nasuprot 61 koji nisu željeli potpisati. Među protivnicima da se pismo saučešća (odnosno politička izjava) pošalje kralju Nikoli

bio je Sekula Drljević i njegov brat Janko.³⁰ Sekula Drljević bio je posebno revoltiran na one koji su na bilo koji način izražavali privrženost i lojalnost kralju Nikoli. Stoga je, prema Brkiću, sastavio „zajedno s još nekoliko njih“ pismo upućeno brigadiru Milošu Medenici, jednom od potpisnika izjave kralju Nikoli. U pismu stoji da su protivnici kralja Nikole koji su došli iz područja Morače, Rovaca i Poljana stavili u optjecaj svoje pismo i upozorili potpisnike izjave saučešća kralju Nikoli da mogu postati „predmet napada“.³¹ Osim toga, potpisnici pisma željeli su da se javnost izvan Austrougarske, pa i kralj Nikola i njegova vlada, upozna s njihovim zahtjevima i razmišljanjima, te je L. Brkić prepisao pismo i tajnim kanalima poslao ga u Švicarsku i Francusku. Kasnije je saznao da nitko od adresata nije dobio to pismo.

U svom dnevniku, jedan od protivnika kralja Nikole, Vukašin Božović je prenio dijelove spomenutog pisma pripadnika plemena Morača i Rovca u kojem se prijeti onima koji su potpisali pismo sućuti za princa Mirka kao djelo izdaje: „(...) kupe se potpisi na političku izjavu koja u stvari nije drugo nego solidarnost sa poznatim činom izdaje Crne Gore i srpskog naroda. (...) gospoda žele da izjavu zaviju u formu saučešća povodom smrti crnogorskoga princa Mirka, to je stvar njihovog ukusa, ali što mi Vama kao potpisniku te izjave moramo uputiti ovo pismo to je stvar našeg osjećaja dužnosti prema plemenima Rovačkom, Moračkom i Ustaškom . . . ako od nje ne odustanete postajete

³⁰ Dimitrije-Dimo, VUJOVIĆ, *Ujedinjenje Srbije i Crne Gore*, Istorijski institut Narodne Republike Crne Gore, Titograd, 1962, 289, Lazar, BRKIĆ, *Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima*, *Slobodna misao*, br. 27, 23. VII. 1939, 4. Brkić donosi imena i prezimena svih koji su potpisali izjavu, a također i oniH koji su to odbili.

³¹ Lazar, BRKIĆ, *Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima*, *Slobodna misao*, br. 28, 24. VII. 1939, 4.

suučesnik u zločinu protiv naših plemena i u momentu našeg obračuna, a on mora doći, bićete nužno predmet naših napada, zajedno sa ostalim krivcima.“³² Cjelokupno pismo glasi:

„Gospodinu brigadiru Milošu Medenici,

U ovdašnjem logoru interniranih, kupe se potpisi na političku izjavu koja ustvari nije drugo nego solidarisanje sa poznatim Vam činom izdaje Crne Gore i srpskog naroda – velimo poznatim Vam činom, jer je od kralja Nikole, šefa njegovog štaba, njegove vlade, kako one sa njim izašle, tako one u zemlji ostaše, javno preko novina priznat, a istovremeno i od komandanta pojedinih odreda pred vojskom „objavljen“.

Što su gospoda našla za umjesno, da izjavu zaviju u formu saučešća povodom smrti crnogorskoga princa Mirka, to je stvar njihovog ukusa, ali što mi Vama kao potpisniku te izjave moramo uputiti ovo pismo to je stvar našeg osjećaja dužnosti prema plemenima Rovačkom, Moračkom i Ustaškom i naše pravo kao predstavnika tih plemena.

U krvavim božićnim danima 1915. godine naša su plemena obilježila svoju plemensku tradiciju sa krvlju od 500 (petstotina) svojih mrtvih i ranjenih sinova. Moj Rovački vijenac jeste i ostaje trajni spomenik tradicionalnog junaštva naših plemena i njihove još nikada neuskraćene gotovosti na smrt za domovinu i njenu slobodu Moračani, Rovčani i Ustaši nikada ne mogu i neće zaboraviti da su sa susjednim plemenima zidali krvavu piramidu od kosti najboljih sinova u istom momentu kada je Lovćen izdajan bez ijednog opaljenog metka predat neprijatelju. Posle Lovćenske izdaje svakom je bilo jasno da je

³² AIICG, Zbirka br. 14, Vukašin Božović, Druženje i razgovor dva stara Crnogorca 1917. i 1918. godine u internaciji u Karlštajnu, str. 235. Vidi: Srdja, PAVLOVIĆ, *Balkan Anschluss. The Annexation of Montenegro and the Creation of the Common South Slavic State*, Purdue University Press: 2008, 131-132.

Mojkovačka kontra-ofanziva vršena pod Vašom komandom bila vojnički „nepotrebna“ i politički sumnjiva. Kasnije svi smo razumjeli, da je njena jedina svrha bila da se našim plemenima pušćanim i mitraljejskim prahom zamrači vid i topovskom rikom zagluše uši da ne vidi i ne čuje Lovćensku izdaju i da izvidi vremensku mogućnost protesta protiv nas.

Mojkovačka bitka prosuđivana sa vojničke strane nije drugo nego zlikovačko strijeljanje naših suplemenika, za koje nam mora netko odgovarati, a nema ko drugi neko Lovćenski izdajnik. Do ovog momenta mi smo vjerovali, da ste Vi nevini u zločinu izvršenih protiv naših plemena na Mojkovcu i ni za časak nijesmo sumnjali da ćete i Vi s nama zajedno, kada zato vrijeme dođe, pozvati krivce na odgovornost.

Međutim Vi ste na putu da se solidarišete sa odvratnim činom, gore pomenutom izjavom, ako od nje ne odustanete postajete suučesnik u zločinu protiv naših plemena i u momentu našeg obračuna, a on mora doći, bićete nužan predmet naših napada, zajedno sa ostalim krivcima i to tim prije što ćete i inače Vašom gornjom izjavom u najvećem stepenu uskolebati našu dosadanju vjeru u Vašu nevinost.

U smislu dosada navedenog pozivamo Vas ovim putem, pošto ste već odbili naš poziv za usmeni sporazum, da svoj potpis sa izjave trgnete i da ga ubuduće ni na kakvu sličnu izjavu ne dajete.

Izvolite primiti i ovom prilikom naše poštovanje.

Karlštajn, 9.III.1918. po novom.

Kom. Sava Lazarević. Kom. Mato Vujisić. Nar. posl. Janko Tošković. Nar. Posl. Nikola P. Jovanović. Kom. Spasoje Lazarević. Dr. Sekula Drljević, nar.poslanik. Kap. Boško Bošković. Kap. Ilija Anđelić. Por. Jagoš Lazarević. Janko Drljević.“³³

³³ AHCG, fascikla 39, Dnevnik Vukasina Božovića 1918, pismo brigadiru Milošu Medenici, Karlštajn 9. III. 1918. Pismo je prenio i Lazar Brkić u svom članku: Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima, *Slobodna misao*, 24. VII. 1939, 4.

Prijetna je stavljena svima na znanje. Međutim, predsjednik odbora Ivo Đurović je izjavu saučešća kralju Nikoli predao upravi logora s molbom da se ona preko Crvenog križa u Beču ili iz neutralne Švicarske pošalje u sjedište crnogorske vlade u emigraciji, u gradić Nej, predgrađe Pariza. Osim toga, Đurović je na osnovu jednog glasa većine na kraju izjave napisao, da se ona upućuje „u ime svih interniranih Crnogoraca u Karlštajnu“. Prema memoarskim zapisima crnogorskog časnika i komite Marka Vučerakovića, inače pristaše kralja Nikole, koji je također bio interniran u Karlstein, Drljević je bio jedan od glavnih protivnika slanja brzog saopćenja saučešća koji je potpisan „u ime svih“. U Vučerakovićevim zapisima stoji: „Nitko u početku nije mogao pomisliti da će biti Crnogoraca protiv ovoga saučešća, zato je opunomoćen brigadir Ivo Đurović, da u ime Crnogoraca u Karlštajnu telegrafski učestvuje Kralju Nikoli u žalost. Brigadir Đurović uputio je depešu, ali čim su o ovome čuli Janko Tošković, Sekule Drljević, Marko Daković i dr. pohitali su kod fakmajstora, kao pol. vlasti i vratili depešu. Depesha je docnije upućena, ali u ime onih koji su je svojeručno potpisali.“³⁴ Od tada su se zatočnici u Karlsteinu počeli posve dijeliti. Internirac Brkić piše: „Borba oko ujedinjenja razvijala se i dalje. Čas otvoreno, čas zakulisno. Međutim strane su na obje strane ostale uvijek u istom razmjeru neokrnjene. Zaoštrenost se očitovala u tome, što mnogi prekinuše lični dodir ili veze i prestadoše između sebe opštiti.“³⁵

³⁴ Jasmina, RASTODER, Šerbo, RASTODER, Memoarsko-dnevnički zapisi Marka Vučerakovića, *Crnogorski anali*, br. 7-8, Cetinje, 2014, 61-62.

³⁵ Lazar, Brkić, Borba oko ujedinjenja među interniranim Crnogorcima, *Slobodna misao*, br. 31, 27. VII. 1939, 4. Zanimljivo da su se obe struje interniranih Crnogoraca na neki način ujedinile u kritici donošenja Krfske deklaracije jer su smatrali da su omalovaženi u tom procesu. Marko, JAKOVLJEVIĆ, *Iz rata i emigracije (uspomene)*, Subotica, 1923, 46.

Oštre političke borbe u logorima interniraca, posebice u Karlsteinu bile su poznate srpskoj i crnogorskoj vladi u egzilu. Škerović pravilno navodi: „U Karlštajnu su, dakle, bili ljudi koji su smatrali, s pravom ili bez prava, sporedno je, da su kvalifikovani da daju direktive drugima.“³⁶ Zbog toga je između dviju vlada počela ogorčena borba oko utjecanja na njih.³⁷ Svaka vlada je uspostavila svoju sekciju Crvenoga križa za internirane Crnogorce. Upravo je oko Crvenog križa i nekih drugih organizacija stvoren čitav aparat koji je prvenstveno imao zadaću da omogućiti povezivanje sa logorima i usmjerava agitaciju među njima.³⁸ Srpska vlada je krajem 1916. formirala Crnogorski odsjek u okviru Ministarstva vanjskih poslova preko kojega su se trebali voditi poslovi oko ujedinjenja Srbije i Crne Gore. Zatim je osnovan i Privremeni (crnogorski) odbor za ujedinjenje u kojem su se nalazili crnogorski državljani u službi srpske vlade. Na čelu toga odbora nalazio se bivši crnogorski ministar pravde Janko Spasojević. Njega je kasnije zamijenio Andrija Radović, bivši crnogorski predsjednik vlade kralja Nikole.³⁹ Na taj način je politički spor i čitava akcija izgledala kao unutarnja stvar Crnogoraca, a kako to primjećuje Vujović, srpska vlada nikada nije otvoreno vodila kampanju protiv crnogorske vlade „niti je preko svojih službenih organa i listova optuživala kralja Nikolu“.⁴⁰

³⁶ ŠKEROVIĆ, n. dj, 288.

³⁷ Borba i agitacija između srpske i crnogorske vlade vodila se na svim frontovima. Vidi: Bogumil, HRABAK, Borba između crnogorskog dvora i srpske vlade oko obrazovanja crnogorske vojske i oko dobrovoljaca 1916-1918, *Istorija XX. veka*, VI, 1964, 69-212.

³⁸ VUJOVIĆ, n. dj, 288.

³⁹ Živko, ANDRIJAŠEVIĆ, Crnogorci protiv Crne Gore, *Matica*, br. 15/16, 2003, 137-142.

⁴⁰ VUJOVIĆ, n. dj, 206-207.

Osnivanjem „Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje sa Srbijom i ostalim jugoslavenskim zemljama“ 4. ožujka 1917. godine u Parizu pod vodstvom Andrije Radovića počela je bitka za osvajanje srca i umova interniranih Crnogoraca, a posebno internirane crnogorske elite u logoru u Karlsteinu. Djelovanje i propaganda „Odbora za narodno ujedinjenje“ počelo se u logorima osjećati već u drugoj polovici 1917. godine kada se već primjećuju određeni politički sukobi i razilaženja među interniranimima, naročito u Karlsteinu, ali će se ti sukobi produbiti i doći do izražaja tek od ožujka 1918. godine.⁴¹

I crnogorska vlada u egzilu je na sjednici od 6. siječnja 1917. također donijela rješenje o pomoći internircima u logorima u Austrougarskoj, koja je slana preko crnogorskog Crvenog križa, osnovanog u Parizu 1916. godine.⁴² I za upravni odbor crnogorskog Crvenog križa i za crnogorsku vladu u egzilu slanje novca, paketa s hranom i svakovrsnom drugom pomoći interniranimima imalo je osim humanitarne i presudnu propagandnu i političku ulogu u borbi za njihovo političko opredjeljenje. Posebno je to bilo važno jer je od njihovog mišljenja zavisilo i opredjeljenje onih koji su ostali u Crnoj Gori. To se tada nije odnosilo na Drljevića. On je kao jedan od vođa interniranih u Karlstein čvrsto stajao na stanovištu „ujedinjenja“ te je zajedno sa još jednim čvrstim pristalicom „ujedinjenja“ Markom Dakovićem, vođom crnogorske omladine, odbio da prima bilo kakvu pomoć od crnogorskog Crvenog križa iskazujući tako svoj politički stav. Prema Baerleinu u telegramu od 27. studenog 1916. godine internirci u Karlsteinu zajedno sa Sekulom

⁴¹ RAKOČEVIĆ, n. dj., 338.

⁴² Novica, RAKOČEVIĆ, Političke borbe među crnogorskom emigracijom 1917. oko pitanja ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom i ostalim jugoslavenskim zemljama, *Zbornik radova Srbija 1917. godine*, Istorijski institut, Beograd, 1988, 186.

Drljevićem odbili su primati pakete Crvenog križa preko crnogorskog Crvenog križa osim izuzev njih šestorice-sedmorice.⁴³

Takvih slučajeva je bilo i u drugim logorima za internaciju. Prema izjavi srpskog delegata u Genevi Grujića, Pašiću, crnogorska vlada je preko svoga konzula u Genevi slala interniranim hranu pri čemu su neki paketi od strane interniranih bili vraćeni „sa izjavom da neće primiti ništa od kralja Nikole“.⁴⁴ Tu ulogu je na odobrenje Pašića preuzeo na sebe srpski Crveni križ u Genevi, pri čemu je Pašić odgovorio Grujiću da se sve oko slanja pomoći usuglasi sa Đurovićem, delegatom Odbora pri sekciji Crvenoga križa u Genevi. Neki internirci, poput dr. Mihajla Vukčevića, također pobornika Pašićeve politike, obratili su se izravno molbom njemu da se pruži pomoć interniranim Crnogorcima koji su odbili pošiljke i pomoć crnogorske vlade. Izgleda da su tada srpske vlasti počele, otprilike od sredine 1917. godine, održavati kontakte sa Drljevićem šaljući mu pakete i novac u Karlstein. Tako mu je npr. pri kraju rata srpska vlada preko srpskog Crvenog križa poslala 1000 francuskih franaka, što je u onim uvjetima bio veliki novac, ali je ta „posljednja pošiljka“ vraćena jer je usred ratnih prilika bilo obustavljeno slanje novčane pomoći u logore za internaciju.⁴⁵

Tabor „ujedinitelja“ na čelu s Drljevićem bio je svjestan da se crnogorski oficirski kor u drugim logorima za internaciju i dalje drži „rezervisano“ za razliku od građanske inteligencije od koje se većina opredijelila već ranije. Bilo je to uglavnom zbog toga jer su bili sputani vojnom disciplinom. U redovima oficira

⁴³ Henry, BAERLEIN, *Birth of Yugoslavia*, I. Leonard Parsons, London, 209.

⁴⁴ RAKOČEVIĆ, 1969, n. dj, 340.

⁴⁵ Arhiv Srbije (AS), Ministarstvo inostranih dela, Političko odjeljenje, Poslanstvo Rim 1916-18, Rim, 22. studenog 1918, br. 688, otpravnik poslova ministru vanjskih poslova Beograd. Vidi u: Dimitrije, VUJOVIĆ, *Podgorička skupština 1918*, Školska knjiga, Stvarnost, Zagreb, 1989, 31-32.

uglavnom je prevladavalo mišljenje da dok traje rat ne treba raspravljati o mogućem ujedinjenju, pogotovo zbog toga jer se kraj ratu nije ni nazirao. Izuzetak su bili neki mlađi oficiri koji su se javno izjašnjavali za ujedinjenje.⁴⁶ Zbog toga, shvaćajući da će oficiri možda biti ti koji će u konačnici odlučiti koja je strana u pravu, pristalice ujedinjenja pridavali su mnogo pažnje upravo njima želeći ih pridobiti za sebe. Tako je početkom travnja 1918. posebno „redigovano jedno pismo“ koje su pripremili Marko Daković, Nikola Škerović i Sekula Drljević, a potpisali i uputili u ostale logore neki oficiri (njih šestorica) pristaše ujedinjenja. Iako u pismu posve diplomatski nije pronađen ni optužen krivac za kapitulaciju Crne Gore „već izdajnik mora biti nađen i kažnjen“ kroz pismo se načelo ujedinjenja „u krugu oslobođenog i ujedinjenog srpstva“ jasno promiče tako da se nitko u „načelu nije mogao protiviti ujedinjenju“.⁴⁷ No, postojala je jedna mogućnost koje su se „ujedinitelji“ bojali, naime da se nakon pobjede Antante i prilikom povratka u Crnu Goru tamo zatekne kralj Nikola. Odlučujući se za beskompromisnu borbu, pa i oružanu, pristaše ujedinjenja formirali su dva odbora, uži i širi, koji su trebali da u konkretnom slučaju rukovode oružanom akcijom koja bi prisilila kralja Nikolu na predaju i napuštanje Crne Gore. Uži odbor činili su: Mihajlo Ivanović, Sekula Drljević, Marko Daković, Nikola Škerović i Radovan Vukčević.⁴⁸

Međutim, akcija tih odbora u konačnici kada je rat bio završen nije bila potrebna, jer je srpska vojska u dogovoru sa silama Antante zauzela prostore Crne Gore nakon kapitulacije Centralnih sila u studenom 1918. godine i provela svoju koncepciju ujedinjenja.

⁴⁶ HRABAK, 1983, n. dj, 405.

⁴⁷ ŠKEROVIĆ, n. dj, 292.

⁴⁸ VUJOVIĆ, n. dj, 291-292.